

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUK

Dergisi

I. ALÂEDDİN KEYKUBAT
ÖZEL SAYISI

**ALAEDDİN KEYKUBAD ÇAĞINDA
BATI İRAN'DA ÇORMAHAN NOYAN'IN
DURUMU VE STATÜSÜ**

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL (*)

Selçuklu araştırmalarında, yaygın olarak Anadolu ve İbn Bîbî kaosunun içinde kalınmıştır. Halbuki Anadolu Selçuklularının dışında ve komşularında da, ayrı bir dünya vardır. Bu bakımdan Bizans, oldukça işlenmiş ve tanınmıştır.

Çingiz Han istilasından sonra yerli kaynaklar bir Moğol korkusu ve dolayısıyla nefreti ile dolmuşlardır. Haklı bile olsa bu intiba, modern tarihçilerimizde de devam etmiştir.

Bunun içindir ki Anadolu Selçuklu tarihinde, İlhanlılar ile olan münasebetler, kronolojik bir dizi halinde sıralana gelmiştir.

“Çingiz Han'ın devlet geleneklerini”, bilip tanımadan olayları karakterlendirip, sosyal bir mana ve statü içine oturtmak mümkün değildir. Çünkü Çingiz Han'ın ordu gelenekleri, her yerde belirli bir kalıp içinde görülmüştür. Özellikle Çingiz Han çağında ve Ögedey Han'ın saltanatının ortalarına kadar, bu gelenek devam etmiştir.

“Büyük generaller niyâbeti”, Çingiz Han'ı ordu ve devlet geleneğinin temelini teşkil eder. Anadolu tarihçileri Çormahan'ı ve onun yetiştirdiği Bayçu'yu, birer Moğol generali gibi görürler. Çormahan, kimdi? Yetkisi ve mevkii ne idi? Bunu anlatabilmek için, aynı çağda Çin'de ve Güney Rusya'da bulunan iki büyük generalin, yetki ve özellikleri üzerinde duralım:

Çingiz Han geleneğinde, akın yönleri çok önemli bir yer tutar. Güney Rusya veya Kıpçak ülkelerine karşı ilk akını, Çingiz Han'ın büyük oğlu Cöçi başlatmıştı. Cöçi, moğolca misafir demektir. Bunun içindir ki Cöçi için, daha çok türkçe Tüşi-Han denmiştir. Marco Polo da Çingiz Han'ın bu oğlunun adının, Kubilay Han'ın başkenti Han-Balık'ta türkçe olarak anıldığını duymuş ve seyahatnâmesine böyle geçirmiştir.

«İLHANLIK» anlayışı Çingiz Han devletinde böyle başlamıştır. Çingiz Han'ın büyük oğlu Cöçi bu akın, Çingiz Han'ın büyük generali, "dört külüg"ü veya "dört köpek"inden biri olan, Kubilay No-yan'ın yanında ve himâyesinde yapmıştı.

Bu gelenek Güney Rusya'da Cöçi'nin oğlu Batu ile devam etmişti. Batu'da, yine Çingiz Han'ın Büyük generali, ünlü Sübe-vey'in himaye ve gözetimine verilmişti. Çingiz Han'ın en büyük torunu olması nedeniyle, İL-HAN, yani "şube hanlığı" ünvanı verilmişti. Çingiz Han devletinde ilk "İl-hanlık" uygulaması, böyle başlamıştır.

"Büyük general niyâbeti", en açık olarak, Çin'de görülür. Çingiz Han'ın Çin'den geri döndüğü zaman sınırların genişletilmesine, Büyük General Mukali memur edilmişti. Bu, efsane gibi bir generaldir. Ünlü Çin seyahat-nâmesi Mêng Ta Pei-lu'nun dediğine bakılırsa, otağının önüne Çingiz Han gibi 9 tuğ dikiyordu.

Yani Çin'deki Mukali, İmparatorluk alâmetleri taşıyordu. Çinliler de onu, "devletin kuralı", yani Kuo-wang adı ile anıyordu.

Batıdaki veya İran'daki Büyük General Çormahanda, -Çin'deki Mukali gibi-, aynı vazife, aynı mevki ve aynı statüye sahip idi. Belki Çin'deki -Mukali'- karakter ve yaratılışı çok sert; -Prof. Şpuler'in de dedikleri gibi-, İran'daki Çormahan'ın yaratılışı daha yumuşak ve esnek idi.

Çormahan, Korçı, yani Çingiz Han'ın kendi eliyle taktığı, okluğu taşıyan bir kimse ünvanını taşıyordu. Korçılar başlangıçta, Çingiz Han'ın en yakınları ve muhafızları idiler. Hizmet ve sadakatta kusur etmemişlerdir. Sonradan bu, büyük memuriyet ünvanı olmuştur. Bu ünvanı en iyi açıklayan, Paul Pelliot'dur: (*Histoire des Campagnes de Genghis Khan*, s. 20, 75, 300). Ancak şuna işaret etmede yarar vardır. Bo'orçı ve Mukali, rütbe bakımından, Çormahan ile diğer korçılardan daha üstündürler.

Ürgenç şehri alındıktan sonra oğulları, Çingiz Han'ın hakkını ayırmamışlardı. Çingiz Han, oğullarına çok kızdı. Çingiz Han'ı yatıştırmak için ilk önce Büyük generaller Bo'orçu ile Mukali dilekte bulundular. Ondan sonra da, iki Korçı ile Çormakan Korçı, Çingiz Han'la konuştular. Bu da bize, Çingiz-Han'ın ordu protokolü üzerinde bir fikir vermektedir. Çormahan, çok önemli bir kişi idi. Bundan sonra da Çingiz Han'a iki korçı ile birlikte şöyle diyorlardı:

"—Eğer sen, Tibet köpeği olan bizleri, düşman üzerine gönderirsen; biz, yerin ve göğün inayetiyle, düşmanın halkını yeneriz...

Hangi halkları dersen, mesela Batıda, B a k t a t (Bağdat) halkının (hükümdar) K a l i b a y - S o l t a n (Halife Sultan) var, diyorlar. İşte ona karşı yürüyebiliriz!" (Moğolların Gizli Tarihi, 260).

1220-1222 DE, "BÜYÜK GENERAL TAYİNLERİ" :

Yukarıda da belirttiğimiz gibi tayin vevazifelendirme gelenekleri, rastlantı yolu ile olmuyordu. Ç o r m a k a n, İ r a n 'a tayin edilirken; bir diğer büyük general de H e r a t ve M e r v 'e doğru gönderiliyordu. Yine ünlü ve büyük general S ü b e d e y 'de Güney Rusya, K ı p ç a k üzerine gönderiliyordu. Bu tayinler, 1220-1222 yılları arasında oluyordu. Bunun üzerinde aşağıda duracağız. Ç o r m a h a n, T ü r k i s t a n 'da ve Çingiz Han'ın yanında bulunurken, "sınırları B a ğ d a t 'a doğru genişletmesi vazifesi" ile memur ettik :

"... Çingiz Han, (oğullarının) durumunu anladı. Bu sözler üzerine yumuşadı ve onların sözlerini doğru buldu." Şöyle dedi :

"— İki Korçı ... ve Ç o r m a h a n 'm hizmetlerine karşılık olarak, şunları emrediyorum. İki Korçı.. yanımda kalacaklardır. Ötöget'li Ç o r m a h a n 'ı, B a ğ d a t halkına ve Kalibay-Soltan'a (Halife - Sultan) karşı göndereceğim!..." : (Moğolların Gizli Tarihi, par. 260). Arkaya verilen emirler arasında, S ü b e d e y 'in, G ü n e y R u s y a 'ya gönderir. Aynı vazife ile. Bundan sonra da Çingiz Han, Moğolistan'a döner.

"İRAN BÜYÜK GENERALLİĞİ"ne Ç o r m a h a n, en az 1222 yılından önce, "üstün yetki" ile tayin edilmişti.

1229 TAYİNLERİ :

Çingiz Han geleneklerine göre, her yeni hakanın tahta çıkışında, veya Büyük Kurultaylardan sonra, generaller tayin edilir ve devleti genişletmek için, yeni akınlar düzenlenirdi. Uzun bir sessizlikten sonra, Ç o r m a h a n 'ın adı, yeniden tarih sahnesine çıkıyordu. Böylece, "İran, Rusya ve Çin" akınları, yeniden başlatılmış oluyordu. Emirde, İran için şöyle deniliyordu :

"Ö g e d e y, Han seçilip, sarayda vazife görmekte olan onbin muhafızı ile devletin merkezini idaresine aldıktan sonra, önce büyük kardeşi Ç a ğ a t a y ile konuştu. Çingiz Han tarafından tamamlanamayan, B a k t a t 'a, K a l i b a y - S o l t a n (Halife Sultan) a karşı gönderilmiş olan Ç o r m a a n - K o r ç ı 'ya yardımcı olmaları için, (Moğol generalleri) O k u t u r ile M ö n g g e t ü 'yü gönderdi..." (Moğol-

ların **Gizli Tarihi**, par. 270). Adların yazılışlarını, P. Pelliot'ta göre yapıyoruz: **Histoire Secrète des Mongols**, Paris, 1949, s. 111).

Görülüyor ki İran'daki akınların yavaş gittiklerini, Çingiz Han'ın oğulları da kabul ediyorlardı. Moğolların **Gizli Tarihine** göre Çormahan, bu sırada İran'da idi. Değerli meslektaşım Prof. Dr. Faruk Sümer ise, "Çormagun, Moğolistan'dan bir yel gibi geldi", diyordu: (Anadolu'da Moğollar, Selçuklu araştırmaları dergisi, 1970, s. 1).

Eğer bu emir, tahta çıkma kurultayında verilseydi, bu doğru olurdu. Çünkü kurultaya, Çingiz Han'ın bir yakını olan Çormahan'ın da iştirak etmesi gerekirdi. Dönüşte de böyle bir yel gibi gelmiş olabilirdi. Yok emir bir süre sonra verilmiş ise, **Moğolların Gizli Tarihi**'nin de dediği gibi, Çormahan vazifesi başında bulunuyordu.

Baycu Noyan, Moğolistan'dan mı gelmişti; yoksa Çormahan'ın yetiştirdiği kendi mâiyetinden birisi midir? Bu da karanlıktır. Ayrıca Reşideddin, **Moğolların Gizli Tarihi**'nde adları geçen ve yardıma gelen iki büyük Moğol komutanının da adlarını anmıyordu. Bu yeni ordu, Celaleddin Harezmsah üzerine geliyordu. Çormahan'ın baş komutan olduğu bu ordu, 4 tümenden oluşuyordu. Baycu, bu tümenlerden birinin komutanı idi. Görülüyor ki Baycu, 1128-1231 yılları arasında, tümen komutanı idi.

Anadolu kaynaklarına göre Baycu, şöhret kazanmak için Kösedag savaşını yapmıştı. Çingiz Han geleneğine göre, Çormahan sağ iken, bu mümkün değildir. Baycu'nun bir yerden emir alması gerekir. Zaten bunlar, hanedana, İl-Han, yani Batu'ya bağlı idiler. Kösedag savaşından sonra yapılan anlaşma da, Batu'nun tasdikine sunulmuştur.

Yine bir söylentiye göre, Çormahan 1246 da öldüğünde yerine Baycu geçmişti. Bazı kaynaklar ise, 1246 dan sonra Çingiz Han'a yakınlığı dolayısıyla, idareyi Çormahan'ın Hatunu İl-Tina Hatun ele almıştı. Çingiz Han geleneğine göre bu mümkündür. Baycu, ikinci sınıf bir zümredendir. İcraati, yine Baycu yapmış olabilir.

1237 de Göyük Han, Büyük General Sübedey'i Çin'e; Büyük general Elcigidey'i batıya tayin ediyor. İkisi de, aynı rütbede görünüyorlar. Elcigidey'in daha önce Çin büyük generali olduğu anlaşılıyor.

Baycu'nun başarıları ile gözleri kamaşmış olan Batı kaynak-

ları, onun Baycu'nun yardımcısı olduğunu yazıyorlardı. Çingiz Han'ın ünlü Büyük generali Sübedey'in rütbesinde olan Elcigidey, Baycu'nun mâiyetine nasıl girebilirdi?

Anladığımıza göre Baycu, bütün başarılarına rağmen, bir bölge generali olduğundan, İran Büyük Generallğine geçememişti.

Nitekim Batı valisi Argun - Aka, Göyük Han'ın emri ile Elcigidey ile işbirliği yapmıştı. Bu işbirliği, 1249 daki bir yarlukta veya emirden sonra olmuştu.

Görülüyor ki, ÇİNGİZ HAN GELENEĞİNİ tanımadan, Anadolu Selçuklu tarihi üzerinde, güvenle durmak mümkün değildir. Moğol istilâsından sonra ise ÇİNGİZ HAN GELENEĞİ, müesseseleri ile geldi. Bunları inceleyebilmek için, elimizde bası kıstas, miyâr ve kriterler olmalıdır. Yoksa Selçuklu ve Çingiz Han geleneklerini birbirine karıştırmış oluruz.